

UOT: UOT: 811.512.162.

NƏSİBƏ ABBASOVA *

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ RUS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ KEÇƏN
JARQONİZMLƏRİN TƏSNİFATI

XÜLASƏ

“Müasir mərhələdə rus dilindən azərbaycan dilinə keçən jarqonizmlərin təsnifatı” adlı məqalədə son dövrlər Rus dilindən Azərbaycan dilinə keçən jarqonizmlərin yeni definitiv tipləri və elmi təsnifat növləri araşdırılaraq onların dildə tətbiqi yolları izlənilir. Müəllif belə bir fikrini əsaslandırır ki, jarqonizmlər dilçilikdə dinamik sosial-dil hadisəsidir və onlar xüsusilə gənclik və cəmiyyət tərəfindən rəşional şəkildə (məs., müasir rus dilindən alınaraq və müxtəlif sferalarda fəal tətbiq edilərək) istifadə olunaraq, dilin leksik-qrammatik inkişaf aspektlərini əks etdirirlər. Jarqonların daha çox dilin məişət, publisistik və bədii üslublarına nüfuz etməsi və sadə xalq, xüsusilə də gənclər arasında populyarlıq qazanması, məhz bu sadalanan xüsusiyyətlərlə bir başa əlaqəlidir. Həmçinin bədii ədəbiyyatda obrazların dilində jarqonların kreativcəsinə işlədilməsi, yəni əsərin canlı dil kaloritinə, fərdi ifadə və təsvir etmə orijinallığına dəlalət etməsi, şübhəsiz, onların bu keyfiyyətlərinə söykənir.

Dilin qeyri-ümumişlək leksik sisteminin (dialektlər, terminlər, neologizmlər və s.) ən funksional tezlikli “işlək” qatı məhz jarqonlardır. Müasir mərhələdə jarqonizmlərin ünsiyyətdə işlədilmə səviyyəsinin artması probleminin aktuallığı yaradıcı ziyalılardan və elmi cəmiyyətdən onları məqsədmüvafiq şəkildə öyrənməyi və ciddi araşdırmağı tələb edir.

Açar sözlər: nitq mədəniyyəti, jarqonizmlərin definitiv funksionallığı, sosial dilçilik, arqo, slenq, fənya

Son dövrlərdə Azərbaycan dilinin dinamik inkişaf etməsi, müxtəlif beynəlxalq dillərlə inteqrativ təmasda olması xalqımızın nitq mədəniyyətinin daha da genişlənməsi və şaxələnməsi ilə nəticələnir.

Dillərin qarşılıqlı qlobal münasibətlərinin müqayisəli araşdırılması təsdiq edir ki, belə genişlənmə və ya şaxələnmə leksik səviyyələrin nəinki ümumişlək, hətta ümumişlək olmayan hissələrində də artır.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, müasir mərhələdə qonşu rus dilindən Azərbaycan dilinə keçən (və yaxud da əksinə) sözlərin istifadə funksionallığını nəzərdən keçirərkən ədəbi dil leksikonu ilə yanaşı jarqonların da xeyli fəallığını müşahidə edirik. Bu məsələnin sosial dilçilik (sosiolinqvistika) mövqeyindən araşdırılma aktuallığını nəzərə alaraq praqmatik təhlillər vasitəsilə yeni jarqonların elmi təsnifatını aparmaq ehtiyacı yaranır.

Praqmatik təhlillər dedikdə, ilk növbədə dilin sosial diferensiallaşma müstəvisində jarqonların işlədilmə tezliyinin artması səbəblərini üzə çıxarmağı bacaran təhlillər nəzərdə tutulur. Bu zaman leksik sistemin müasir jarqonlar qatını araşdırmaq üçün onlar haqqında kiçik bir tarixi arayış vermək zərurəti yaranır.

Məlumdur ki, **jarqon (yarqonizm)** fransız dilindən tərcümədə xalqın müxtəlif təbəqələri vasitəsilə yaradılaraq sosiolektə çevrilən sözlər qrupu deməkdir və əsasən ümumişlək olmayan səciyyəsi ilə fərqlənən jarqonizmlər sosiolinqvistikanın spesifik tədqiqat predmetidir. [Rəcəbli Ə., 2004, 520 s.]

Yeri gəlmişkən deyək ki, Avropa sosiolinqvistikasında jarqon ifadəsinə sinonim olaraq **arqo, slenq, fənya** terminlərinin də işlədilməsi halları da mövcuddur. [Всероссийская энциклопедия жаргона, <https://bigenc.ru/3>]

Üslubi ekspressivlik, ictimai izolyasiyalıq (gizlilik) və ya kodlaşdırıcılıq (qapalılıq və şifrəlilik) xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən jarqonlar ümumdanişq dilindən həm də müəyyən sosial mühit (məhdudluq) daxilində işlədilmə şərtliliyi ilə seçilir. Jarqonlar xalqın müxtəlif ictimai-sosial təbəqələrinin (gənclər - məktəblilər, tələbələr, sənət və peşə adamları, məişət işçiləri, internet istifadəçiləri, ziyalılar, hərbcilər, həbsxana-mühafizə sistemi işçiləri, cinayətkar aləm ünsürləri və s.) “fərqli fikir ifadə etmə - dil aləti” sayılaraq ümumxalq nitq mədəniyyətinin əməli, lakin qeyri-ədəbi seqmentinə daxil edilir.

Araşdırmalar göstərir ki, jarqonların istifadə (yaranma) tarixi dilin özünün yaranma tarixi qədər qədim olmasa da, qədim ədəbi salnamə və abidələrdə ibtidai əmək sahələrinin nümayəndələrinin (əkinçilərin, dəmirçilərin, heyvan-

* Fil.ü.f.d., DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyası, Xarici Dillər və ölkəşünaslıq kafedrasının baş müəllimi

darların, ovçuların və s.) dilində rast gəlinən əski jarqon ifadələrə rast gəlinir. Tədricən dilçilik elmi inkişaf edərək bu faktları nəzəri araşdırmalara cəlb etmiş və müəyyən praktik nəticələr əldə etmişlər. (Məsələn, XIX əsrdə Rusiyada ilk məşhur Mikutski lüğəti isə məxsusi olaraq jarqonları öyrənmək üçün yaradılmışdı.) [<https://ru.wikipedia.org/wiki/Жаргон>]

Müasir Avropa və rus leksikoloqlarının yekdilliklə etiraf etdiyi bir həqiqət budur ki, jarqon ifadələri həyata gətirən təbəqə birmənalı olaraq gənclərdir, yaxud jarqonların yaradıcısı hər bir dövrün gəncliyini təmsil edən təbəqədir. Jarqonların “valideynləri” olan gənclər həmişə mənsub olduqları ana dilində intensional “ehtiyat söz bazası” yaratmağa can atırlar və əksər hallarda buna nail olurlar. “Jarqonlar hər zaman gəncliyin kreativ özünüifadə vasitəsidir” [Əliyev Ə., 2008, s.242] və yaxud da cəmiyyətdə “fıkrı dildə fərqli və şifrəli ifadə etmə aləti” sayılan jarqonlar nitq mədəniyyətinin qeyri-ədəbi, lakin əməli seqmentinə daxil edilməlidirlər. [Всероссийская энциклопедия жаргона, <https://bigenc.ru/3,09.10.2019>] Qeyd etmək lazımdır ki, müasir rus dilində Avropa dillərinin, xüsusilə də, ingilis dilinin təsiri altında yaranmış jarqonizmlər çoxluq təşkil edir və bunu rus dilinin “çirklənmə” amillərindən biri kimi qəbul edən rəylər də mövcuddur. [Рябичкина Г.В., <https://cyberleninka.ru/article/n/t.>]

XX əsr Azərbaycan dilçilik məktəbinin ənənələrini uğurla davam etdirən müasir tədqiqatçılar son dövrlər jarqon termininin daha çox **slenq** termini ilə əvəzləndiyini vurğulayaraq, jarqonların funksional iki növünün (sosial və professional) definitiv cəhətlərini araşdırmaya cəlb edirlər. Bu tədqiqatlarda dilin sosial sinfi diferensiallaşma probleminin analitik nəticə məhsullarından biri kimi qəbul edilən jarqonların dil mədəniyyətinə nüfuz etmə xüsusiyyətləri, linqvistik-relevantiv növləri, habelə onların dilin inkişafına əlavə köməkçi imkanları səciyləndirilir. [Bayramov A. və b., 2015, s.236]

Biz də öz növbəmizdə bu məqalə çərçivəsində hər şeydən əvvəl jarqonlara elmi yanaşmanın bir qədər ziddiyyətli olduğunu vurğulamaq məcburiyyətindəyik. Belə ki, bəzi məqamlarda jarqonlar “eynilə dilin normativ leksik-qrammatik qanunları, üslubi təsvir və ifadə vasitələri əsasında yaranmasına baxmayaraq, bir çox hallarda ədəbi dili “eybəcərləşdirən və qə-

lizləşdirən” və yaxud ümumişlək dil müstəvisinə rəqib “yad element” kimi təqdim edilir [Əliyev Ə., 2018, s.242], bəzi məqamlarda isə onlar ədəbi dilin leksik sisteminin inkişafı ilə parallel davam edən və nitq mədəniyyətinin tərəqqisində xüsusi yer tutan ifadə və deyimlər kimi qəbul edilir. [Bayramov A. və b., 2015, s.236]

Belə fərqli mövqelərdən jarqonlara yanaşmaları ümumiləşdirərək qısa şərh vermək mümkündür ki, dil onu yaradan və yaşadan xalqa xidmət edərək inkişaf edir və bu istiqamətdə dili rəngarəngləşdirən və zənginləşdirən amillərdən biri də leksik sistemin məhz jarqonlar qatıdır. (Bu ümumiləşməni məqalə müəllifinin də mövqeyi hesab etmək olar.)

Xalqın həyatında baş verən hadisələr, məişətindəki dəyişikliklər identik şəkildə onun leksik sisteminə, həmçinin jarqonlarına əks olunur. Bir çox jarqon ifadələr tədricən frazeologiyaləşərək dilin frazeoloji birləşmələr qatına daxil olur, beləliklə də, frazeologizmlərin əmələ gəlmə yollarından biri olduqlarını sübut edirlər.

Eyni zamanda, jarqonlar ümumişlək dil sisteminin tarixizm, arxaizm, neologizm, omonim, sinonim, antonimlik keyfiyyətlərini nümayiş etdirərək, funksional dil vahidləri məcmusunu əhatə edən xüsusi lüğətlərə salınırlar. [Həsənov H. və b. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası”, Bakı, 2001, s.120]

Etiraf etmək lazım gəlir ki, yeni jarqonizmlərdən praktik dildə (xüsusilə də danışıq, bədii və publisistik üslublarda) qətiyyətli imtina etmək mümkün deyildir, ümumiyyətlə, onlar dilin leksik ehtiyat fonduna daha fəal daxil olurlar və bəzi hallarda ümumişlək səviyyəli ifadələri öz sadə və aktiv işləklilik səciyyələri ilə qabaqlaya bilirlər.

Neologizm jarqonlardan söhbət açmışkən, qeyd etməliyik ki, bu faktın özü dildə yeni yaranmış jarqonların ciddi elmi təsnifatını aparmaq tələb edir Müasir dilçilikdə, ümumiyyətlə, jarqonların yeni araşdırma mərhələsi (həmçinin yeni elektron jarqon resurslarının öyrənilməsi dövrü) 2000-ci illərdən bir daha vüsət almağa başlamışdır.

Jarqonların işlənmə sferaları artdıqca onların təsnifatı da şaxələnir və meydana belə bir definitiv sxem çıxır:

- 1) məişət jarqonu (musiqiçi, usta, kəndli, şəhərli və s.)
- 2) gənclər jarqonu;

- 3) məktəb jarqonu;
- 4) hərbi jarqon;
- 5) internet jarqonu;
- 6) cinayətkar aləm və ya həbsxana jarqonu;
- 7) oyun jarqonu (kompyuter, əyləncə və s.);
- 8) idman jarqonu;
- 9) publisistlər (media, KİV, jurnalistika) jarqonu;

10) elmi jarqon (təbiət və humanitar elmlər)

11) fərdi jarqon (yazıçı, siyasətçi, rəsmi şəxs)

Təsnifatdan görüldüyü kimi, jarqonların müasir insanın sosial həyatında fəallığı danılmazdır. Bəzi mənbələrdə gənclər jarqonu öz tərkibinə əsasən yaş qrupu maraqlarına görə məktəbli, hərbi, idman, internet, oyun və s. növlərini əhatə edir.

Müasir elmi-lingvistik ədəbiyyatda jarqonların başlıca olaraq sosial və profesional növlərə bölünməsi daha intensiv və rəşional xarakter daşıyır. Fikrimizcə, jarqonların sosial növü profesional növünə nisbətən daha geniş yayılmışdır, yəni sosial jarqonlar xalqın əksər təbəqəsi tərəfindən işlədildiyi halda, profesional jarqonlar bir qədər məhdud dairədə (işdə və ya hər hansı bir əmək sahəsində, işçilərin qəbul etdiyi dildə) öz tətbiqini tapır. [Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика. М., 2007]

Müşahidələr göstərir ki, rus dilindən Azərbaycan dilinə keçən jarqonlar da əsasən sosial və profesional istiqamətlərdə geniş yayılmışdır.

Məsələn: *bratan* (qardaş), *tyolka* (qız), *maska* (gözləç), *inet* (internet), *smaylik* (elektron işarə), *fuflo* (mənasız), *lokator* (yekəqu-laq), *liçka* (şəxsi məlumat yeri), *lox* (avam, key), *şmotka* (pal-paltar), *rotan* (yekəqarın, qarınqulu), *stukaç* (xəbərçi), *fiqnya* (boş şey), *lomka* (sınma), *bablo*, *babki*, *kapusta* (pul), *zelyony* (dollar), *derevyanny* (rus rublu), *taksa* (qiymət, dəyər), *travka* (narkotika), *podelnik* (şərik), *salaqa* (təcrübəsiz əsgər), *dedovşina* (özünü böyük göstərmə), *şmon* (axtarış), *utka buraxmaq* (xəbər yaymaq), *baranka* (rul), *efir* (əla), *mazqi eləmək* (əşəbiləşdirmək), *qraj-danka* (mülki həyat, geyim), *natura* (iç üz), *poddelka* (saxta), *ofiget* (təəcübü) və s.

Nümunələrdən görüldüyü kimi, jarqonların ən qabarıq leksik-qrammatik xüsusiyyətləri: 1) bir sözün bütöv söz birləşməsinə əvəzləməsi ilə (*edinka-nadir adam*, *troyka -üçlük kostyum*

geyim), 2) bir sözün situativlik kəsb etməsi ilə (*fiqnya- mənasız bir söhbətin dəyərləndirilməsi*), 3) qısalıq, ixtisar olunmalığ özəllikləri (*ruçnoy-aldə qayırmalıq, ptiçka-yüngülməcazlıq*) diqqəti daha çox cəlb edir.

Jarqonların daha çox dilin məişət, publisistik və bədii üslublarına nüfuz etməsi və sadə xalq, xüsusilə də gənclər arasında populyarlıq qazanması, zənnimizcə, məhz bu sadalanan xüsusiyyətlərlə bir başa əlaqəlidir. Həmçinin bədii ədəbiyyatda obrazların dilində jarqonların kreativcəsinə işlədilməsi, yəni əsərin canlı dil kaloritinə, fərdi ifadə və təsvir etmə orijinallığına dəlalət etməsi, şübhəsiz, onların bu keyfiyyətlərinə söykənir.

Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olur ki, dilin qeyri-ümumişlək leksik sisteminin (dialektlər, terminlər, neologizmlər və s.) ən funksional tezlikli “işlək” qatı məhz jarqonlardır. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi dil və jarqon “müxalifətçiliyi” müstəvisində tarixən uduzan tərəf jarqonlar olsa da, onların dildə emosional-kommunikativlik, sosial-praqmatik və informativlik funksionallığı, necə deyərlər, göz qabağındadır və belə halları jarqonların bəzən ədəbi dilə üstüngəlmə səbəbləri də hesab etmək olar.

Düşünmək olar ki, bu kimi relevant səbəblər və ya sosial-lingvistik ehtiyaclar jarqonların rus dilindən Azərbaycan dilinə aktiv “miqrasiya” sının əsaslarını təşkil edir.

Beləliklə, müasir mərhələdə rus dilindən Azərbaycan dilinə keçən jarqonların təsnifatından irəli gələn fikirlər bizə aşağıdakı praqmatik qərarları qəbul etməyə əsas verir:

- 1) dilin jarqonlaşma səviyyəsinin artması ictimai-sosial faktlarla birbaşa bağlıdır;
- 2) jarqonlar ədəbi dili “çirkləndirmir”, əksinə ona əlavə köməkçi imkanları yaradır;
- 3) jarqonlar tarixi, dinamik-sosial dil hadisəsidir.

Müasir mərhələdə jarqonizmlərin ünsiyyət-də rəşional işlədilmə səviyyəsinin artması məsələsi və bu problemin aktuallığı bugünkü yarıdıcı ziyalılardan və elmi cəmiyyətdən onları məqsədəməvafiq şəkildə öyrənməyi və ciddi araşdırmağı tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bəyramov A., Məhərrəmov Z. və b., (2015) Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, Bakı, «ULU», , 236 s.
2. Fərəcov A. Azərbaycan diliçiliyində dilin sosial differensiallaşmasının tədqiqi
3. Həsənov H., (2001). Müasir Azərbaycan dilinin leksikası”, Bakı, 120s.
4. Əliyev Ə. (2018). Azərbaycan dilində jarqonlar. Bakı: Hərbi nəşriyyat, 242 s.
5. Rəcəbli Ə. (2004), Sosiolingvistik, Bakı, Nurlan, 520 s.
6. Рябичкина Г. В., Типы дефиниций в «Большом словаре русского жаргона», Кибер Ленинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/t>.
7. Всероссийская энциклопедия жаргона, <https://bigenc.ru/>
8. Толковый словарь русского языка начала XXI века. (2007). Актуальная лексика. М.,

Nasiba ABASOVA

CLASSIFICATION OF SLANGISMS THAT HAVE SWITCHED FROM RUSSIAN TO AZERBAIJANI AT THE PRESENT STAGE

SUMMARY

In the article discusses new types of definitions of jargon, which today have switched from Russian to Azerbaijani, and also touches on the problem of their influence on speech culture. The author comes to the idea that jargon as a socially dynamic phenomenon in linguistics, rationally reflecting the use of jargon by young people or the public as a whole, purposefully extends the lexical and grammatical aspects of language development. The penetration of jargon into the everyday, journalistic and artistic styles of the language and gaining popularity among ordinary people, especially young people, are inextricably linked with these characteristics. As well as the creative use of jargons in the language of the image in fiction, that is, the linguistic calorific value of the work is an individual expression and a proof of the description of originality, without doubt is based on its qualities. The most functionally active layer in the unused lexical system of the language (dialects, terms, neologisms, etc.) is precisely jargon. Nowadays, more than ever, the problem of increasing the level of use of jargonisms in speech is urgent, and therefore it is very necessary for the creative intelligentsia and the scientific community to know and seriously study new jargon.

Keywords: *speech culture, definitive functionality of jargon, social linguistics, argo, slang, fənya*

Насиба АБАСОВА

КЛАССИФИКАЦИЯ ЖАРГОНИЗМОВ, ПЕРЕШЕДШИХ ИЗ РУССКОГО ЯЗЫКА НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются новые типы дефиниций жаргонизмов, перешедших в наши дни из русского языка на Азербайджанский, а также затрагивается проблема новой научной классификации жаргонизмов, и способы влияния их на речевую культуру. Автор приходит к такой мысли, что жаргонизмы как социально-динамичное явление в лингвистике, рационально отражая сферу употребления жаргонизмов молодежью или же общественностью в целом, целенаправленно расширяют лексико-грамматические аспекты развития языка.

Проникновение жаргона в повседневные, публицистические и художественные стили языка и завоевание популярности среди простых людей, особенно молодежи, неразрывно связаны с этими характеристиками. А также креативное использование жаргонов в языке образа в художественной литературе, то есть языковой калорийностью работы индивидуальное выражение и доказательство описания оригинальности, без сомнения основывается на его качествах. Самый функционально-активный слой в неупотребляемой лексической системе языка (диалекты, термины, неологизмы итд.) является именно жаргоны.

Наиболее функциональной частотой неуниверсальной лексической системы диалектов (диалектов, терминов, неологизмов и т. д.) Являются жаргоны.

В наши дни как никогда актуальна проблема возрастания уровня употребления жаргонизмов в речи, а потому творческой интеллигенции и научному сообществу весьма необходимо знать и серьезно изучать их.

Ключевые слова: *культура речи, дефинитивная функциональность жаргонизмов, социальная лингвистика, арго, сленг, фənya*